

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Christelijk-sociale voortgangskritiek bevrucht CDA onvoldoende

Een fundamentele kritische reflectie op het voortgangsgeloof heeft binnen de christendemocratie nooit echt wortel geschoten. Dat is jammer: juist het christelijk-sociale denken biedt daarvoor een basis. Voortgangskritiek zou het politieke handelen van christendemocraten dus zichtbaarder mogen beïnvloeden.

door *Wouter Beekers*

De auteur (1979) is verbonden aan het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme van de Vrije Universiteit Amsterdam. E-mail: w.beekers@ubvu.vu.nl

GEBOREN OP DE GRENS VAN DE JAREN '70 en '80 — tijdens de kerst van 1979 om precies te zijn — speelde mijn kindertijd zich af tijdens een periode van economische 'recessie', die zelfs met termen als 'depressie' en 'crisis' werd gedeut. Mijn herinnering aan die kinderjaren strookt echter maar weinig met die somber stemmende begrippen en dat geldt ook voor veel van mijn generatiegenoten. Wij groeiden op in centraal verwarmde rijtjeshuizen. Ons dagelijks leven speelde zich af rond *Telekids* en andere producten van de opkomende commerciële televisie. En de aandacht van mij en mijn vriendjes richtte zich op dezelfde voetbalplaatjes als supermarkten ook nu weer gebruiken in hun streven naar klantenbinding.

Dit is niet alleen een persoonlijk gekleurde herinnering, van een recessie in de letterlijke zin van het woord — een achteruitgang — was geen sprake. Het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking steeg in Nederland tussen 1979 en 1987 gemiddeld een procent per jaar.¹ Er was weliswaar sprake van een onmiskenbare stremming van de economische groei, die bijvoorbeeld voelbare gevolgen had voor de werkgelegenheid, maar onze collectieve welvaart was niet in het geding.

Die constatering geeft aanleiding om het economische vooruitgangdenken eens kritisch tegen het licht te houden. Als jonge christen (en historicus) interesseert het me of de christendemocratische traditie hier aanknopingspunten biedt. Hoe heeft het christendemocratisch denken het Bijbelse beginsel van soberheid geconfronteerd met een continu streven naar welvaarts groei? Om direct maar mijn antwoord te geven: te weinig, maar genoeg om op verder te bouwen.

VOORUITGANGSDENKEN EN DE OPKOMST VAN DE CHRISTENDEMOCRATIE

De oorsprong van de moderne christelijk-sociale beweging doet wellicht verwachten dat een kritiek op het economische vooruitgangdenken een vooraanstaande plaats had in haar traditie. De christendemocratie zoals wij die kennen in Nederland wortelt in de negentiende eeuw en was in hoge mate een reactie op de dominantie van het liberale denken, gekenmerkt door een sterk vertrouwen in de mogelijkheid van vooruitgang. Die voor-

uitgang werd niet alleen gezocht op het terrein van de burgerlijke emancipatie (in termen van mondigheid, gelijkwaardigheid en vrijheid), maar ook in een economische groei, die het geluk van individu en samenleving zou bevorderen.

In de loop van de negentiende eeuw groeide het confessionele verzet tegen de vooruitgangsge-

dachte. Maar dat richtte zich met name tegen de invulling van het idee van volkssoevereiniteit en de invulling van het beschavingsoffensief, waar voor een specifieke religieuze overtuiging weinig ruimte werd gelaten. Aan het economische groeidenken werd minder aandacht geschonken.

Het streven naar materiële vooruitgang kwam bijvoorbeeld bij Guillaume Groen van Prinsterer slechts terloops ter sprake, waarbij hij niet de vraag stelde of de voorgestane vooruitgang wel zo waardevol was, maar vooral of deze zich wel voordeed in een samenleving die al in hoge mate gesecculariseerd was: 'Schijnbare vooruitgang werd door wezenlijk verderf gevolgd, op de ruimste schaal bevestiging, in omgekeerden zin, der belofte: Alle dingen zullen toegeworpen worden degene, die eerst het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid zoekt.'²

Het vooruitgangs- en groeidenken was toen al door verschillende kritische geesten in twijfel getrokken. De bekendste criticus is waarschijnlijk de achttiende-eeuwse filosoof Jean-Jacques Rousseau, die de ongebrei-

De christendemocratie was een reactie op de dominantie van het liberale denken, gekenmerkt door een sterk vertrouwen in vooruitgang

delde vooruitgang en verspreiding van zowel kennis als materiële welvaart gevaarlijk had genoemd voor de zedelijke ontwikkeling van de mens en zijn deugdzaamheid.

Daarnaast liet de Nederlandse geschiedenis zien dat de gestage economische groei niet alleen maar positieve kanten had. De industrialisatie verhoogde de arbeidsproductiviteit, maar de moordende concurrentie van fabrieken maakte een einde aan de plaatselijke ambacht. De arbeidspositie van degenen die naar de opkomende industriesteden trokken was vaak ronduit slecht. Het verstedelijkingsproces ging gepaard met ellendige woontoestanden, overbevolking, onhygiënische praktijken en epidemieën. De sociale kwestie was geboren.

Tegen de achtergrond van deze ontwikkeling, die zich ook buiten Nederland voordeed, ontstonden nieuwe politieke stromingen, die meer oog hadden voor de negatieve gevolgen van de economische groei. Communisten, sociaaldemocraten en sociaalliberalen benadrukten het belang van staatsingrijpen om de vooruitgang in goede banen te leiden, maar bevroegen het streven naar economische groei niet fundamenteel.

Groens opvolger en oprichter van de Antirevolutionaire Partij, Abraham Kuiper, deed dat wel. Onder druk van zijn arbeidersachterban sprak Kuiper zich tijdens het Christelijk-Sociaal Congres van 1891 uit over de sociale kwestie, en betrok daarbij ook het economische groeistreven. Met een citaat uit het Bijbelboek Spreuken typeerde hij de juiste houding ten aanzien van rijkdom: 'Armoede of rijkdom geef mij niet; voed mij met het brood mijns bescheiden deels.'³

Kuiper waarschuwde niet zozeer voor rijkdom, als wel voor het *streven* daarnaar. Christus had er al voor gewaarschuwd 'hoe de afgoderij van het geld den adel in het menschenhart deed besterven' en in zijn navolging had de apostel Paulus geldzucht 'de wortel van alle kwaad' genoemd. Juist de 'jacht op het geld', de *struggle for money*, was volgens Kuiper een erfenis van de Franse Revolutie, die hij aanwees als de belangrijkste oorzaak van de sociale kwestie. Los daarvan hekelde de gereformeerde denker het 'dweepen met den vooruitgang', zoals de liberalen dat deden. Het bracht vooral onrust met zich mee: 'nooit verademing, nimmer ruste, een leven zonder sabbat.'⁴

VOORUITGANGSGELOOF EN EMANCIPATIESTREVEN

Kuipers kritiek kwam hierop neer, dat het geld of de vooruitgang geen kwaad in zichzelf droegen, maar dat het ongebreidelde streven naar rijkdom en economische vooruitgang gevaarlijk was. Hoewel daarmee het begin van een eigen politieke lijn leek te zijn getekend, kreeg deze gedachte geen prominente plaats in het geheel van Kuipers architectonische maat-

schappijkritiek en resulteerde niet in concrete alternatieven. Dat gold ook voor veel van de christelijke denkers ná Kuyper, die het groeistreven slechts sporadisch bevroegen en op dit gebied niet tot een eigen politiek kwamen.

Het is overigens wel aardig om te vermelden dat de mogelijkheid van een blijvende economische groei in protestantse kring al in 1901 in twijfel werd getrokken. In zijn *Gereformeerde dogmatiek* somde Herman Bavinck een reeks van conclusies van de negentiende-eeuwse wetenschap op die aannemelijk maakten dat de vooruitgang eindig was: 'De producten der aarde, steenkolen, hout, turf, voedingsmiddelen, verminderen; de aarde, hoe rijk ook, raakt eenmaal uitgeput, en dit te spoediger, naarmate het menselijk geslacht toeneemt en het gevaar van overbevolking dreigt.'⁵ Maar waar Bavinck het eeuwigheidskarakter van de vooruitgang in twijfel trok, ging hij aan zijn directe maatschappelijke consequenties voorbij.

Het vooruitgangdenken kwam in het algemeen sterk onder druk te staan na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, getuige bijvoorbeeld de invloed van het pessimistisch getoonzette *Der Untergang des Abendlandes* van Oswald Spengler (1918-1923). Ook binnen het Nederlandse christendom werd het vooruitgangdenken kritischer onder de loep genomen. In de jaren twintig betitelden de hervormde predikant J.J. Bleeker en de gereformeerde theoloog A.A. van Schelven dit vooruitgangdenken als een geloof. Het vooruitgangsgeloof typeerden zij als een seculier alternatief op de christelijke hoop op de komst van een Godsrijk: 'een onwezenlijk gedroom, een zichzelf bedwelmen met mooie leuzen, die den mensch een overdreven schijn van belangrijkheid verleenen.'⁶

Bij de meeste confessionele denkers bleef de waardering van economische groei buiten schot. Veeleer was men gepreoccupeerd met wat men zag als een opdracht juist vooruitgang te bewerkstelligen. De mens had een mandaat om de aarde in cultuur te brengen, zoals men las in de eerste woorden die God tegen de geschapen mens had gesproken volgens Genesis 1:28: 'Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag.'⁷ Die houding was al eerder waargenomen door Max Weber, die het calvinisme als een belangrijke oorzaak voor het Europese economische succes zag.

Die preoccupatie met de cultuuropdracht werd in de twintigste eeuw nog eens versterkt door het emancipatieproces dat zich onder de 'kleine luyden' voltrok. Niet alleen wensten rooms-katholieken en orthodox-protestanten geaccepteerd te worden als volwaardig gesprekspartner in politiek en maatschappij, hun emancipatiestreven kende onmiskenbaar ook een sociaaleconomisch aspect.⁸ De politiek-maatschappelijke mobilisatie bood vele eenvoudige burgers de kans zich te scholen en te ontplooiën. Binnen die dynamiek was weinig ruimte voor een rem op het maatschappelijke vooruitgangstreven. En toen de kiesrechtuitbreiding van 1917 een tijdperk

van politieke dominantie bracht leken de confessionelen te willen bewijzen dat zij in staat waren Nederland mee te nemen in de vaart der volkeren.

SCHADUWEN VAN HET GROEIGELOOF

Een structurele kritische reflectie op het vooruitgangsgeloof binnen de christendemocratie ontstond pas in de jaren '70, toen termen als 'economie van het genoeg' en 'rentmeesterschap' hun intrede deden. Tegen die tijd was het emancipatiemotief grotendeels buiten beeld geraakt. Na de kabinetten-Colijn en de rooms-rode coalities waren de confessionelen niet meer weg te denken uit de Nederlandse politiek. Ook de sociaaleconomische emancipatie had haar hoogtepunt bereikt. Nederlanders hadden een bestaanszekerheid verkregen, gefundeerd op een gestage economische groei en de uitbouw van het socialezekerheidsstelsel, die de gemiddelde levensverwachting in een halve eeuw tijd vijftien tot twintig jaar hadden doen stijgen.

Ondanks zijn evidente waarde verloor het begrip vooruitgang vanaf de tweede helft van de jaren '60 veel van zijn positieve klank. Kritische jongeren stelden de vraag of het groeistreven niet te veel een doel op zich geworden en zagen het naoorlogse consumentisme als een probleem. Denk daarbij aan provo Robert Jasper Grootveld, die de sigaret tot het symbool van de 'verslaafde consument' verhief. Daarnaast verscheen in 1972 de geruchtmakende publicatie *Grenzen aan de groei* van de zogenaamde Club van Rome. Deze groep van wetenschappers voorspelde dat de mondiale economische groei op zijn grenzen zou stuiten. Natuurlijke hulpbronnen zouden binnen afzienbare tijd zijn uitgeput en vervuiling zou zijn tol gaan eisen. Ten slotte deed de economische crisis die zich een jaar later aankondigde velen twijfelen aan de reikwijdte van de vooruitgang.

Binnen de christendemocratie werd Bob Goudzwaard het boegbeeld van een dergelijke kritische houding. Goudzwaard, tot 1971 Tweede Kamerlid voor de ARP en daarna hoogleraar economie aan de Vrije Universiteit, hield zich vanaf het begin van de jaren '70 (en nog steeds) bezig met wat hij 'het groeigeloof' noemde. Hij benadrukte steeds de negatieve gevolgen die ongebreidelde vooruitgang voor het milieu en het menselijke welzijn hadden. Zo beschreef hij het werkloosheidsprobleem als 'voor de volle 100% een blijk van onze vooruitgang in de techniek van arbeidsbesparing'. In zijn laatste werk, het dit jaar verschenen *Wegen van hoop in tijden van crisis*, sprak Goudzwaard wederom van paradoxen van de vooruitgang, en wees bijvoorbeeld op de tijdparadox, waarbij de zogenaamde welvaarts-groei niet gepaard gaat met meer vrije tijd, maar juist met toenemende stress en vele burn-outs.⁹

Goudzwaard vond gaandeweg een aantal medestanders, zoals de progressieve katholieke sociologen H. Hoefnagels en L. Laeyendecker. Overigens had een katholieke kritiek verbazingwekkend lang op zich laten wachten, gezien de stevige uitlatingen over de negatieve gevolgen van de economische en technische vooruitgang in verschillende pauselijke encyclieken vanaf de jaren zestig.¹⁰ Met Goudzwaard zagen zij de vruchten van de westerse vooruitgang, maar stelden de vraag of welvaarts groei wel altijd welzijnsvermeerdering betekende. Zo verwees Laeyendecker naar een aantal internationale onderzoeken die uitwezen dat de westerse mens zich na de oorlog niet gelukkiger was gaan voelen. Het blijvende vooruitgangsstreven kon op den duur ook frustreren, zo betoogde hij, en hij pleitte voor een zorgvuldige en kritische houding in het streven naar vooruitgang.¹¹

Goudzwaard en de zijnen hadden een zekere invloed op het christendemocratische denken, zo blijkt bijvoorbeeld uit de verkiezingsprogramma's van het CDA. Dat gold ook voor de programma's na het bekende *Niet bij brood alleen* uit 1977, waarvan Goudzwaard hoofdauteur was. Tegen de achtergrond van de economische stagnatie van de jaren 1975-1985 en het dominante liberale geluid van de paarse kabinetten, werd het vooruitgangsgeloof steeds kritischer bevraagd. In 1981 sprak de partij van een 'economie van het genoeg', gebaseerd op 'solidariteit en goed rentmeesterschap'. In 1989 riep ze mensen op 'hun materiële verlangens te matigen, de aandacht voor de medemens en de schepping te versterken'. In 1998 heette het kort en krachtig: 'Economische groei is goed, maar moet wel leiden tot versterking van kwaliteit en solidariteit in de samenleving'.¹²

Hoewel dit geluid in de recentste programma's moeilijker terug te vinden is, komt deze bijvoorbeeld ook terug in het rapport *Mens, waar ben je?* van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA uit 2006: 'Bevrediging van concrete behoeften leidt weer tot nieuwe behoeften. Het streven naar een volledig beheerste werkelijkheid, naar het volledig maakbare geluk, is in principe onbegrensd. Anders gezegd: mateloosheid kan op de loer liggen.'¹³

CHRISTELIJK-SOCIALE VOORUITGANGSKRITIEK

De politieke invloed van denkers als Goudzwaard moet echter niet overschat worden. In het gepolariseerde politieke debat van de jaren '70 en '80 plaatsten zij zich met hun kritiek in het progressieve kamp. Uit frustratie over de te conservatieve koers van het CDA verliet Goudzwaard de partij. Hij vond vooral medestanders binnen organisaties als de Evangelische Volkspartij (in 1981 opgericht uit onvrede over de koers van het CDA en later opgegaan in GroenLinks) en het progressieve Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving.

Binnen de christendemocratie is zijn kritiek vaak weggewuifd met het argument dat zij te fors zou zijn. Dat kan moeilijk ontkend worden. Goudzwaards oproep tot ‘bekering’ van een louter materialistische geluksopvatting en de ‘afgoderij’ van economische vooruitgang is inderdaad behoorlijk massief. Daarnaast bestaat de kritiek dat het aan concrete alternatieven heeft ontbroken. Ook daar zit een kern van waarheid in. De alternatieven

Het is te makkelijk om Goudzwaard cum suis in een linkse hoek te plaatsen en hun kritiek als onrelevant te beschouwen

die werden geopperd — in 1986 stelden Goudzwaard en Harry de Lange in hun werk *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig* voor af te zien van algemene loonronden — waren weinig realistisch.¹⁴

Maar daarmee kan en mag de christendemocratie er zich niet van afmaken. Het is te makkelijk om Goudzwaard cum suis in een linkse

hoek te plaatsen en hun kritiek als onrelevant te beschouwen. Zij bouwden voort op de ideeën van de aartsvader van de christelijke politiek, Abraham Kuyper, en hun denken moet worden gezien als een verdieping en verbreding van het christelijk-sociale gedachtegoed.¹⁵ Eerder moet de christendemocratie de hand in eigen boezem steken, en erkennen dat de positie als belangenbeweging — aanvankelijk van een afgebakende bevolkingsgroep, momenteel van het brede ‘midden’ — een gevaar in zich houdt. Die positie maakt het moeilijk om politiek tegenwicht te bieden aan een nog steeds breed geaccepteerd vertoog van materieel vooruitgangdenken.

Zoals de christendemocratie een eigen — op de Bijbel en christelijke traditie gefundeerde — herkenbare politieke lijn heeft ontwikkeld ten aanzien van de beperkte rol van de staat en de eigen verantwoordelijkheid van individuen, zo zou een eigen christelijk-sociale vooruitgangskritiek op zijn plaats zijn en het politieke handelen zichtbaarder mogen beïnvloeden.

Ik probeer dit concreet te maken met een voorbeeld. Had de christendemocratie zich niet kritischer moeten opstellen tegenover de continue uitbreiding van de kinderopvangtoeslag de afgelopen jaren? Die ontwikkeling, waardoor de arbeidsdeelname van beide ouders verder bevorderd wordt, heeft niet alleen evidente gevolgen voor de economische groei, maar ook voor de banden van gezin, familie, buurt en dus voor de sociale cohesie in de samenleving.

Of dit nu het beste voorbeeld is of niet, het gaat erom dat een christendemocratische houding ten aanzien van vooruitgang, in de geest van Goudzwaard én Kuyper, steeds een onderscheid moet maken tussen middel en doel. Economische groei moet niet meer zijn dan een instrument ter bevoor-

dering van het individuele en collectieve welzijn. Daarom moet het streven naar economische groei steeds gepaard gaan met een kritische reflectie en hoeft een economische recessie niet tot paniek te leiden.

Die relativering van het vooruitgangdenken moet gefundeerd zijn in geloof. In eerste instantie betreft dat het geloof in de God van de Bijbel, die mensen zal geven wat zij nodig hebben als zij daarom vragen. Maar die gedachte kan aansprekend zijn voor allen die de overtuiging koesteren dat er meer is dan het zichtbare aardse leven en 'brood alleen'.

Noten

- 1 Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Het Spectrum, 1997, p. 212.
- 2 G. Groen van Prinsterer, *Ongelooft en revolutie. Een reeks van historische voordrachten* (bewerkt en aangevuld door P.A. Diepenhorst). Kampen: Kok, 1922, p. 130.
- 3 Spreuken 30:8.
- 4 A. Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie. Rede bij de opening van het sociaal congres op 9 November 1891 gehouden*. Kampen: Kok, 1990, pp. 15-17, 21; Idem, *De verflauwing der grenzen. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 October 1892 gehouden*. Amsterdam: Wormser, 1892, pp. 13-14.
- 5 H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek* deel 4. Kampen: Bos, 1901, p. 423.
- 6 J.J. Bleeker, *Het geloof in den vooruitgang*. Baarn: Hollandia-Drukkerij, 1923, p. 15; en A.A. van Schelven, *De idee van den vooruitgang. Rede bij de 47e herdenking der stichting van de Vrije Universiteit te Amsterdam*. Kampen: Kok, 1927.
- 7 Deze roeping is duidelijk aanwezig in *De maatschappelijke vooruitgang* van de katholieke socioloog A. Oldendorff (Den Haag 1949) en in *Geschiedenis en vooruitgang* deel 2: *De geschiedenis van de mens* van de katholieke filosoof B. Delfgaauw (Baarn: Het Wereldvenster, 1962, in het bijzonder pp. 209-210).
- 8 Zie bijvoorbeeld J. Hendriks, *De emancipatie van de gereformeerden. Socio-logische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1971, p. 98.
- 9 Bob Goudzwaard, *Kapitalisme en vooruitgang. Een eigentijdse maatschappijkritiek*. Assen: Van Gorcum 1976, p. 221; Goudzwaard e.a., *Wegen van hoop in tijden van crisis. Armoede, milieubedrijf, onveiligheid, financiële malaise*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2009, pp. 116-117. Goudzwaards eerste belangrijke publicatie was *Schaduw van het groei-geloof* (Kampen: Kok, 1974).
- 10 Bijvoorbeeld *Mater et Magistra* van Johannes xxiii uit 1961 en *Populorum Progressio* van Paulus vi uit 1967 (te vinden op www.rkddocumenten.nl).
- 11 H. Hoefnagels, *Vooruitgang zonder groei? Over de noodzaak van een alternatieve toekomst*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979; L. Laeyendecker, *Brengt de vooruitgang ons verder? Kanttekeningen bij een wijd verbreid geloof*. Baarn: Ten Have, 1986, pp. 123-125, verder in het bijzonder pp. 159-163.
- 12 Te raadplegen op www.dnpp.nl.
- 13 T.O.F. van Prooijen, *Mens, waar ben je?* Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2006, p. 26.
- 14 B. Goudzwaard en H.M. de Lange, *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig. Wissels omzetten in de economie*. Baarn: Ten Have, 1986, pp. 94-95.
- 15 Op hetzelfde standpunt staat bijvoorbeeld Govert Buijs: 'Ban op vooruitgang geen oplossing', *Reformatisch Dagblad*, 2 juni 2008.